

ПАЧЕВА Валентина Миколаївна

кандидат філологічних наук, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького; вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72300; Україна, тел. 0619 440 464; ORCID ID: 0000-0002-4452-8670

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАПОРІЗЬКО-НАДАЗОВСЬКИХ ГІДРОНІМІВ

Анотація. Мета дослідження – опис запорізько-надазовської групи гідронімів у структурно-семантичному та етимологічному аспектах. **Об'єкт** наукової студії становить система назв водоймів Запорізького Надазов'я. **Предмет** дослідження – лексико-семантичні та структурно-словотворчі особливості запорізько-надазовської гідронімії. **Матеріалом** аналізу послужили назви водних об'єктів, що зафіксовані в «Атласі Запорізької області», топонімічних словниках-довідниках, електронних ресурсах, зокрема підготовлених Запорізьким обласним управлінням водних ресурсів, та ін. Для досягнення поставленої мети в роботі застосовано описовий метод, метод етимологічного аналізу, метод порівняльно-зіставного аналізу, класифікаційний прийом аналізу та метод етимологічних опозицій. **У результаті** дослідження було виявлено позамовні фактори, що вплинули на формування системи запорізько-надазовських гідронімів, їхню етимологію, семантику, структуру та словотворення. **Висновки:** 1. Назви запорізько-надазовської групи водних об'єктів є важливим складником єдиної надазовської системи. 2. Цю систему складають здебільшого іншомовні та слов'янські номінації з'ясованої, недостатньо з'ясованої та нез'ясованої етимології. 3. За лексико-семантичними особливостями запорізько-надазовські гідроніми формують 8 груп відономастичних назв. 4. За структурою ці номінації належать до простих одноосновних, складних двоосновних та складених назв, здебільшого однокомпонентних чи двокомпонентних, що репрезентують словосполучення типу «прикметник + іменник». 5. За словотворчими особливостями значну частину розглядуваної системи становлять афіксальні моделі (морфологічний спосіб), топонімічно безафіксні моделі (семантичний, лексико-семантичний спосіб). Власне топонімічної префіксації не виявлено. 6. Усі запозичені назви запорізько-надазовських водойм сформовані в материнській мові, у багатьох випадках тюркського походження, що зумовлено історією краю; нині вони втратили внутрішню форму і здатність до морфемного поділу. На іншомовні назви значно вплинула слов'янська мовна система: вони адаптувалися до неї шляхом формально-граматичних чи інших перетворень. Подальше дослідження гідронімії Надазов'я необхідне для з'ясування фонетичних, морфологічних та інших особливостей гідронімів, визначення їхнього місця в гідроніміконі України. Отримані результати можна застосувати під час вивчення системи гідронімів української мови у працях з ономастики та в порівняльно-зіставних ономастичних дослідженнях слов'янських мов.

Ключові слова: Запорізьке Надазов'я, запорізько-надазовська гідронімія, запорізько-надазовська група, ономастика, гідроніми, система гідронімів.

Постановка проблеми. Водні об'єкти Запорізького Надазов'я належать до одного із семи басейнів України – Надазовського. Запорізько-Надазовський ареал охоплює південну частину Запорізької області – Бердянський, Приазовський, Приморський, Мелітопольський та Якимівський райони разом з прилеглими південними частинами Веселівського, Михайлівського, Токмацького, Чернігівського та Білзьмацького районів, річкова мережа яких тягнеться до басейну Азовського моря.

Упродовж історії у формуванні системи назв запорізько-надазовських гідронімів свій слід залишили різні кочові племена та народи. Як відомо, ще до н. е. Запорізьке Надазов'я заселяли племена скотарів-кочівників індоіранського етнічного походження: кімерійці, скифи та сармати. Вже в IV ст. н. е. в надазовських степах спостерігаються великі орди гунів, у VI ст. – аварів, VII ст. – болгар і алани, IX–XI ст. – печеніги, XI–XIII ст. – половці. У XII ст., після навали татаро-монгол, у

запорізько-надазовські степи прибуло кочове населення тюркського походження – ногайці, які тут прожили до 1860 р.

У першій половині XIX ст. вздовж узбережжя р. Молочної були німецькі та менонітські колонії, населення яких, німці та меноніти, після другої світової війни було депортоване, тому сюди переселили нових жителів, здебільшого українців. У часи Кримського ханства в надазовських степах жили запорожці. З 1802 до 1826 рр. на правому березі р. Молочної росіяни з Тамбовської, Курської, Пензенської та Астраханської губерній утворили російські поселення. Українські села в Запорізькому Надазов'ї з'явилися у XVIII–XIX ст. [11, с. 453].

Як бачимо, Запорізьке Надазов'я вирізняється етнічним розмаїттям, чим можливо пояснити наявність іншомовних гідрооснов у досліджуваних гідрооб'єктах. Однак це не заперечує й слов'янського коріння цілої низки назв.

Із 2877,6 загальної кількості природних і штучних об'єктів водного фонду Запорізької області до уваги беремо лише ті, що належать до Надазовського басейну. Загалом це річки та їхні притоки, озера, лимани, водосховища, затоки й інші здебільшого природні та штучні водойми. Серед них і гідрооб'єкти загальнодержавного значення – Азовське море та річка Берда, решта – місцевого значення. Для дослідження не актуалізовано мікрогідроніми (ставки, колодязі, фонтани і т. п.).

У Запорізькому Надазов'ї найбільш повноводними є такі річки: Атманай, Берда, Великий Утлюк, Джекежня, Домузла, Корсак, Лозуватка, Малий Утлюк, Молочна, Обитічна, Солона, Ташенак, серед них найдовша Молочна, а найменша – Атманай. З-поміж приток найбільшою вважають притоку Молочної Юшанли, а найменшою – притоку Обитічної Салтичия [10]. Окрім того, в ареалі є замкнена западина Сага, Бердянська та Обитічна затоки, Бердянське водосховище. Із групи Бердянських озер, 23 опріснені й солоні озера, до ареалу належать 9 солоних, що на півдні, Велике, Мале, Довге, Гниле, Красне, Краснопер, Кругле, Мазанкове, Плотинка, решта озер – Кирилівське, Сивашик та Солоне. Також в ареалі знаходяться Утлюцький і Молочний лимани.

У більшості ономастичних досліджень гідроніми розглядають у лексико-семантичному, структурно-словотвірному, соціолінгвістичному, психолінгвістичному та функційному аспектах. Дослідження гідронімів як давнього шару лексики спричинене значною інформативністю про минуле, вони й сьогодні залишаються одним з об'єктів ономастики. З'ясування структури й механізмів найменування, етимології, процесів і способів словотворення та інших не менш важливих питань гідронімії України – актуальна проблема ономастики початку XXI століття.

Постановка завдань дослідження. Мета цієї наукової розвідки – багатоаспектний опис системи номінацій запорізько-надазовської групи гідронімів з огляду на специфіку етимології, семантики, структури та словотворення.

Об'єкт наукової студії власне і становить система назв водоймів Запорізького Надазов'я.

Предмет дослідження – лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості запорізько-надазовської гідронімії.

Матеріалом статті послужили назви водних об'єктів, що зафіксовані в «Атласі Запорізької області», топонімічних словниках-довідниках, електронних ресурсах, зокрема підготовлених і Запорізьким обласним управлінням водних ресурсів, та інших джерелах.

Для досягнення поставленої мети в роботі застосовано такі **методи**: описовий метод, метод етимологічного аналізу, метод порівняльно-зіставного аналізу, класифікаційний прийом аналізу та метод етимологічних опозицій.

Наукова новизна дослідження ґрунтується на тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено аналіз запорізько-надазовської групи гідронімів на

основі його теоретичного осмислення в лексико-семантичному та структурно-словотвірному аспектах.

Зв'язок з попередніми дослідженнями. Система гідронімів України була об'єктом вивчення у працях таких відомих дослідників, як Н. І. Бицко (Тернопільщина) [2], С. О. Вербич (Верхній Дністер) [3], О. П. Карпенко (центральне Полісся) [12], А. П. Корепанова (басейн нижньої Десни) [14], Ю. В. Кравченко (Великий Луг Запорізький) [16], Л. Б. Костик (Буковина) [15], В. В. Лучик (середнє Дніпро-Бузьке межиріччя) [17], Л. Т. Масенко (басейн південного Бугу) [18], Є. С. Отін (східна Україна, нижнє Подністров'я) [19], Я. П. Редьква (західне Поділля) [20], О. С. Стрижак (Запоріжжя, Херсонщина) [22], О. М. Трубачов (правобережна Україна) [23], В. П. Шульгач (басейн Стиру) [24] та інших.

Гідроніми Запорізького краю, лівобережжя нижньої течії Дніпра теж відповідно вивчалися. Однак гідроніми Запорізького Надазов'я розглядалися здебільшого у працях краєзнавців. Окремі згадки про них зустрічаємо й в ономастичних дослідженнях, зокрема в монографії З. Т. Франко [26], де розглянуто гідроніми України з огляду на специфіку реалізації в них категорій роду, числа й відмінка. Аналізуючи українську граматичну систему гідронімів, зазначена авторка побіжно зупиняється й на назвах окремих водних об'єктів Приазов'я, подаючи їхню характеристику разом із гідрооб'єктами Криму [26, с. 27]. Проте аналізу самої запорізько-надазовської системи гідронімів у праці не здійснено.

Отже, комплексне лінгвістичне вивчення зазначеної групи гідронімів дає можливість заповнити одну з прогалин в ономастичних дослідженнях гідронімії України як цілісної системи, отримати уявлення про її структуру та з'ясувати відповідну етнолінгвістичну характеристику. Як бачимо, запорізько-надазовські гідроніми як важливий складник гідронімії України й нині недостатньо досліджені та потребують детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. Запорізько-надазовську групу гідронімів формують різні з етимологічного погляду номінації: 1) здебільшого іншомовні назви водойм нез'ясованої етимології, зокрема море *Азовське*, притоки *Акчокрак*, *Бегим-Чокрак*, *Чокрак*, *Чукрак* й окремі слов'янські назви озер – *Красне*, *Краснопер*, *Плотинка*; 2) іншомовні назви, етимологія яких ще повністю не з'ясована, зокрема *Атманай*, *Апанли*, *Берда*, *Домузла*, *Мала Домузла*, *Юшанли*, *Бурчичча*, *Великий Утлюк*, *Малий Утлюк*, *Гайчур*, *Джекельня*, *Кільтичча*, *Корсак*, *Курушан*, *Салтичия* (*Салтич*), *Таценак*, *Шовкай*, озеро *Сивашик*, лиман *Утлюцький*, і перекладені українською ногайські та половецькі назви – лиман *Молочний*, річки *Молочна*, *Обитічна* (*Обіточна*). У досліджуваному ареалі є й ціла низка 3) зрозумілих назв, здебільшого слов'янських, етимологія яких видається прозорою лише на перший погляд. До них належать такі гідроніми: *Арабка*, *Берестова*, *Грузенька*, *Грузька*, *Лозуватка*, *Солона*, озера *Солоне*, *Велике*, *Довге*, *Гниле*, *Мале*, *Кругле*, лимани *Солодкий*, *Цілющий* та іншомовна назва озера *Кирилівське*. Зауважимо, що репрезентована класифікація запорізько-надазовських гідронімів дещо умовна, оскільки вивчення етимології топонімів української мови продовжується й постійно поповнюється новими науковими аргументами.

Зокрема, **Азовське море** – найбільша водойма протяжністю лише в межах Запорізької області не менше 300 км. Відомо, що назва моря з'явилася у XIII ст. І нині порушується чи не найбільше гіпотез про його утворення. За однією з них саме слово *Азовське* походить від тюркської назви великого торговельного центру *Азак* (*Азака*) «низький, розташований по низу». Очевидно, від міста *Азова*, що на місці стародавнього Танаїса, у пониззі Дону [25, с. 17], що так називалося на честь половецького князя Азума, який загинув під час битви за місто в 1067 році.

Упродовж історії назви моря змінювали одна одну: *Бахр-Ассік* (тюркське), *Бахр-ель-Азов* «темно-синя ріка» (арабське), *Ак-денгіз* «біле море», *Булук-денгіз* і *Балик-денгіз* «рибне море», *Чебак-денгіз* (татаро-монгольське, що за однією з версій послугувало утворенню сучасної назви: *чебак* – *дзибах* – *забак* – *азак* – *азов*). *Карачулак* (скіфське), *Суразьке* й *Кафінське* (від міста Кафа, пізніше Феодосія), як називали його слов'яни; у давньоросійських билинах – *Синє море*, що поблизу Лукомор'я. У XVII ст. під *Азовським* розумілося море поблизу міста *Азак*, усе інше – *Меотійське*, *Меотис*, *Палас*. Відомі й інші назви: *Кімерійське*, *Фракійське*, *Темринда* «мати моря», *Саксинське*, *Сарматське* болото, *Скіфське* тощо. Лише наприкінці XVII ст. *Азовським* стало називатися все море [1, с. 8], а населені пункти, що на узбережжі, отримали однойменні назви, зокрема місто *Азов*, хутір *Азовка*, смт *Приазовське* тощо. Також й інші водойми, зокрема лиман *Азовський* у Василівському районі Запорізької області.

У запорізько-надазовській групі неоднозначне трактування мають назви із компонентом *чокрак*. Це **Акчокрак** – права притока р. Домузли довжиною 25 км у Приазовському районі. **Чокрак** – права притока Обитічної та **Чукрак** – ліва притока Юшанли в басейні Азовського моря. І **Бегим-Чокрак** – ліва притока р. Молочної довжиною близько 35 км у Чернігівському районі на півдні Запорізької області.

У всіх цих назвах *чокрак* – від татарського *чокыр* «рів», туркменського *чукур* «яма, рів, низина, впадина, глибокий» та турецького в тому ж значенні [22, с. 43]; кримсько-татарського «джерело, жива, здорова вода» [25, с. 99], [26, с. 51] або ще *чикра* «густий чагарник» [25, с. 44].

Зокрема, у спільносхіднослов'янську добу зредуковані голосні у слабкій позиції занепали та в сильній позиції стали голосними повного творення, тому *Акчокрак* <**Jančьkьrakъ* < **ancikurakъ* (від *ак* «білий, чистий» і *чокрак* «джерело» або «чагарник») [22, с. 101]. Це «річка чистих чагарників» або від половецького *чокрак* «гіркий» [1, с. 9], напевно, від смаку води в річці. Ще *ак* «та, що біжить» [22, с. 43].

Бегим-Чокрак – від татарського *бехими* «скотарський» та *чокрак* «джерело» [25, с. 21], тобто «скотарське джерело» [1, с. 11].

Недостатньо з'ясована назва тюркського походження. Це **Апанли** (від *апанли* «місце, у якому особливо багато дичини») – права притока р. Корсак довжиною майже 36 км, з'єднується з Метрозли [1, с. 9], [25, с. 18].

Домузла, Мала Домузла (від тюркського *домузи* «дикий кабан, вепр») [1, с. 23], [25, с. 34] – річки довжиною 44,4 км та 23 км у Приазовському районі, впадають в Азовське море.

Юшанли (від *ішун*, *ішунун* «задоволення, насолода», *ішунли* «таке, що дає задоволення») [25, с. 101] – притока р. Молочної довжиною 94 км, протікає в Чернігівському, Приазовському, Токмацькому та Мелітопольському районах, впадає в р. Молочну поблизу с. Терпіння.

Атманай (від *ат* «кінь», *манат* «недоступний») [25, с. 18]; або (від *атманай* «недоступна для коней», що від первісної назви *ауз-там-айдар*, де *ауз* – «гирло», *там* – «дім», *айдар* – «коса в морі», *айк* – «джерело») [1, с. 10] – річка, довжиною близько 15 км у Якимівському районі.

Берда (від *берди* «даний Богом»; на першій географічній карті 1614 р. – *Богдан* [25, с. 21] або *борда*, *берда* «скелясте підвищення, гора») [1, с. 12]; ще цю назву виводять від поширеного в слов'янській топонімії і втраченого східноукраїнськими степовими говорами географічного терміна *бердо*, що уподібнився до родової форми апелятивів *вода*, *ріка* [26, с. 90] – річка довжиною 125 км у Більмацькому і Бердянському районах, впадає в Бердянську затоку. *Бердянська* затока, *Бердянські* озера, *Бердянське* водосховище, *Бердянська* коса (від однойменної річки Берда) [1, с. 13].

Бурчиччя (Буртіччя) (від тюркського *бурчак* «багато разів зігнутий, завитий, закручений» [1, с. 15], [25, с. 25]; порівн. праслов'янське *бурчак* «дзюркотливий струмок») [4, с. 297] – ліва притока р. Обитічної довжиною 25 км у Бердянському районі, впадає в р. Кільтиччя.

Гайчур (від тюркського *гай-хай* «вільно, легко», *чул* «степ», «вільний степ» [1, с. 19], [25, с. 28]; порівн. українське *гай* «місце, де росте гай»; праслов'янське **gajъ* з **gojiti* «залишати жити, вирощувати» [4, с. 451], *чур* «дзюрчання» [9, с. 357] – притока р. Вовчої на Приазовській височині Запорізької області.

Джекельня (від тюркського *джанел* або *джекел* «окатиші, галька, щебін») [25, с. 32] – річка довжиною 34,8 км у Приазовському районі, впадає в Молочний лиман.

Кільтиччя (від тюркського *кілте* «зв'язка, пучок чогось» [25, с. 46] або від *кил* «тонкий, вузький» та *тен* «вода, річка») [1, с. 31] – притока р. Обитічної, довжиною 70 км у Бердянському та Приморському районах.

Корсак (від однойменної сопки Корсак-Могила біля витоку річки; тюркське *корсак* «лисиця» чи *курсак* «живіт») [1, с. 34], [25, с. 49] – річка довжиною 60 км у Приморському, Приазовському районах, впадає в Азовське море.

Курушан (від тюркського *куру* «сухий», *чайн* «пасовисько») [1, с. 36] – притока р. Молочної довжиною 37 км у Чернігівському та Мелітопольському районах, впадає в Молочну.

Молочна (називалася *Сютень* від половецького *сютана* «годувальниця, мамка» або від однойменної половецької назви *Сют-лиман* «молочний лиман»; ще від ногайського *Сую-су* «молочна вода», бо в повінь річка набувала білого кольору від розмивання вапнякових порід) [25, с. 61], [1, с. 42] – річка довжиною 197 км, що протікає в Чернігівському, Токмацькому, Якимівському та Мелітопольському районах і впадає в Молочний лиман.

Визначаючи етимологію цієї назви, варто врахувати, що в надазовських степах половці перебували з XI до XIII ст., а ногайці – з XII ст. до XIX ст. Тому цілком очевидно, що першою була половецька назва цієї річки, а ногайське населення краю вже пізніше стало її називати в тому ж значенні.

Обитічна (Обіточна) – річка довжиною 96 км, що в Більмацькому, Чернігівському, Бердянському і Приморському районах Запорізької області, впадає в Обитічну затоку. Як і населений пункт Обіточне, до 1783 року її називали *Дженалгаи* – «така, що плутається», а на початку XIX ст. – *Обаташина*, *Обіточна* (від ногайського найменування кристалічного залишку *Оба-таи*, *оба* «горб, курган», *таи* «камінь, що поряд»), згодом назву перекладено як *Кам'яна могила*, а річку, що текла від Кам'яної могили, російське населення краю називало, як і сопку, *Обіточна* [25, с. 69].

Салтичія (Салтич) (від тюркського *салт* «верхи, без поклажі» або *салтак* «грязюка») [1, с. 50], [25, с. 85] – притока р. Обитічної довжиною 11 км, починається в однойменному населеному пункті Чернігівського району.

Сивашик (від тюркського *сиваи* «западина з грязюкою, гниле море, лагуна», *ачик* «гіркий» [1, с. 50]; *сиваи* «прилипати», *сивашилик* «прилипчивість») [22, с. 40] – озеро (лиман) на півдні Якимівського району довжиною 24 км, а шириною 4 км.

Ташенак (від тюркського *тасимак* «перевозити, переносити» або від *тасинмак* «переїздити» [25, с. 90], можливо, ще від *таи* «камінь», *ен* – «провал» або «колядязь», *ак* – «текти» [1, с. 55] – річка довжиною 62 км у Мелітопольському районі, впадає в Молочний лиман.

Утлюцький – лиман довжиною 60 км на південному заході Якимівського району, сусідить з Молочним лиманом, що належить до заток Азовського моря.

Великий Утлюк – річка довжиною близько 93 км, **Малий Утлюк** – річка довжиною близько 68 км у Мелітопольському і Якимівському районах, впадають в

Утлюцький лиман (від половецького *отлюк* «луки, вигін, пасовище; місце, що заросло травой» [25, с. 95] або від татарського *отлюк*, у *су*) «вода», *тлук* «бурдюк») [1, с. 16].

Шовкай (від ногайського *шавк* «світло, вогонь» та *ай* «місяць») [25, с. 100] – притока р. Корсак у Приазовському районі, протікає від с. Мар'янівки до с. Петрівки.

До запорізько-надазовської групи також належать гідроніми з'ясованої етимології. Це **Араб**, **Арабка** (від тюркського *хараб* «зруйноване поселення; розвалля, де ніхто не живе») [25, с. 18], [1, с. 10] – ліва притока р. Молочної довжиною 41 км у східній частині Мелітопольського району.

Берестова, як і с. Берестове (від праслов'янського «берест», у діалектах *в'яз*, *ілем*, *ільм* – назви рослини, яку ономасти пов'язують з утворенням ойконімів та гідронімів) [22, с. 48], [4, с. 71] – притока р. Берди довжиною 22 км у Бердянському районі, протікає від с. Берестове до с. Троїцьке, впадає в Берду.

Грузенька (Грузька), як і озеро *Грузьке*, лиман *Грузький* (від *грузь* «трясовина, густа грязюка»; порівн. праслов'янське **grQzъ*, укр. *грязь*, *грязнати*) [4, с. 605] – дві притоки, р. Берди й р. Грузької довжиною по 14,5 км, одна неподалік від однойменного населеного пункту с. Грузьке, впадає в Берду в Більмацькому районі поблизу с. Білоцерківки, інша – на півдні від с. Тернове, впадає в р. Грузька в Більмацькому районі поблизу с. Білоцерківки.

Лозуватка, як і однойменне озеро *Лозуватки* (від ботанічного терміна *лоза* «деякі кущові породи верби» [22, с. 51]; праслов'янське, старослов'янське й давньоруське *лоза* «гнучка гілка, виноград, верба кущова» є в багатьох слов'янських та інших індоєвропейських мовах) [6, с. 281] – річка довжиною близько 78 км, протікає в Приморському районі і впадає в Обитічну затоку Азовського моря [1, с. 37].

Кирилівське (від смт *Кирилівка*, за ім'ям першого переселенця Кирила Капустіна [13]; *Кирило* з перської «сонце») [21, с. 50] – озеро в Якимівському районі поблизу Кирилівки.

Солоні озера – група озер біля гирла ріки Берда, що на півдні Запорізької області (м. Бердянськ). З них до цієї групи належать *Солоне*, *Велике*, *Довге*, *Гниле*, *Мале* та *Кругле*, а решта – до назв, що певної етимології не мають (*Красне*, *Краснопер*, *Плотинка*).

Порівн.: **Велике озеро** (*великий* [великий]; рос. *великий*, білор. *вялікі*, давньорус. *великъ*, стсл. *великъ*; псл. **velъjъ* «міцний, сильний, могутній») [4, с. 346]; **Довге озеро** (*довгий* від *довжина*; др. *дългыи*, стсл. *длъгъ* «довгий») [5, с. 100]; **Гниле озеро** (від *гнити*, *гнисти*; стсл. *гнити*; псл. *gniti*; очевидно, іє. **ghnei-* «терти, розтирати»; ще «розпадатися, трухлявіти») [4, с. 547]; **Красне озеро** (*красний* «яскраво-червоний, пунцовий» від *краса*; *червоний* «гарний, прекрасний»; стсл. *краса*; псл. *krasa* від *kresati* «кресати»; первісно «створювати, творити») [6, с. 77]; як і *Красне*, назви озер *Краснопер* та *Плотинка* (від *плит*, *плот* «плита, пластина») [7, с. 454] певної етимології не мають; **Кругле озеро** (*круглий* від *круг* «коло; круглий предмет»; стсл. «круг»; псл. «щось скручене, згорнуте; круг») [6, с. 107]; **Мазанкове озеро** (*мазанка* «хата» від *мазати*; стсл. *мазати*; псл. *mazati* «мазати») [6, с. 359]; **Мале озеро** (стсл. *малъ*; – псл. *malъ*; – лат. *malus* «поганий, нікчемний» (<«малий, недостатній»)) [6, с. 371]; **Солоне** – озеро довжиною 2 км на півдні від міста Приморськ, відокремлює від Бердянської затоки піщаний пересип, як і **Солона** (від стсл. *соль*, прсл. **solъ*, тобто «розсіл») [8, с. 253] – це річка довжиною 13 км на півдні Приморського району, впадає в Обитічну затоку Азовського моря. До річч, у Запорізькій області є три річки із цим найменуванням.

Порівн. також: **Солодкий** (др. *солодъ*, стсл. *сладъкъ* «солодкий», псл. **soldъ* «солод, солодоші, солодкий» /давніше «солоний, смачний»/ **soldъкъ* «солодкий»)

[8, с. 348] – лиман у Бердянському районі; **Цілющий** (від *цїлити*; [цїліти], [цїле]; стсл. *цѣль* «здоровий, цілий») [9, с.257], можливо, за лікувальні властивості – лиман у м. Приморську, неподалік від Азовського моря.

Як бачимо, запорізько-надазовські гідроніми є підставою цілої низки версій, що продовжують виникати навколо них і сьогодні. У ряді випадків ці версії зводяться до народного етимологізування.

Гідроніми як особливий клас онімів позбавлені повноцінного лексичного значення, бо їхня функція – фіксувати водні об'єкти, чим вони відрізняються від повнозначних лексем. За виявленими лексико-семантичними особливостями запорізько-надазовські гідроніми можна класифікувати на відономастичні назви, що характеризують води за: 1) естетичними ознаками (кольором, відтінком, станом тощо), смаковими уподобаннями і звуковими особливостями: *Акчокрак*, *Гайчур*, *Красне озеро*, *Молочна*, *Молочний лиман*, *Солона*, *Солоне озеро*, *Солодкий лиман*, *Шовкай*, *Юшанли*, лиман *Цілющий*; 2) глибиною, швидкістю течії: *Тащенак*, *Чокрак*; 3) рельєфними особливостями, характером ґрунтів: *Азовське море*, *Джекельня*, *Мазанкове озеро*; 4) характером заболочення, ступенем обводнення: *Атманай*, *Салтичія*, *Сивашик*, *Гниле озеро*, *Грузька*, *Грузенька*, *Курушан*; 5) типом рослинного і тваринного світу чи за особливостями населення: *Апанли*, *Бегим-Чокрак*, *Берестова*, *Домузла*, *Мала Домузла*; 6) типом, формою, розміром, кількісними особливостями (водойми): *Араб (Арабка)*, *Бурчичья*, *Велике озеро*, *Довге озеро*, лиман *Утлюцький*, *Великий Утлюк*, *Мала Домузла*, *Малий Утлюк*, *Мале озеро*, *Кільтичья*, *Корсак*, *Кругле озеро*, *Плотинка*; 7) похідністю від імен, прізвищ, прізвиськ людей: *Кирилівське озеро*; 8) похідністю від географічних та ботанічних термінів: *Берда*, *Лозуватка*, *Обаташна (Обитічна)*, *Сага*.

За структурою запорізько-надазовські гідроніми теж різні. Серед них простежуємо: 1) прості одноосновні назви, зокрема море *Азовське*, озера *Велике*, *Гниле*, *Довге*, *Кирилівське*, *Красне*, *Кругле*, *Мазанкове*, *Мале*, *Плотинка*, *Солоне*, лимани *Молочний*, *Солодкий*, *Цілющий*, *Утлюцький*, р. *Апанли*, р. *Араб (Арабка)*, р. *Берда*, затока *Бердянська*, водосховище *Бердянське*, озера *Бердянські*, р. *Берестова*, р. *Бурчичья*, р. *Грузька*, р. *Грузенька*, р. *Джекельня*, р. *Домузла*, р. *Корсак*, р. *Лозуватка*, р. *Молочна*, р. *Салтичія (Салтич)*, р. *Солона*, р. *Чокрак*, р. *Чукрак* та інші; 2) складні двоосновні назви (лексико-семантичний спосіб): р. *Бегим-Чокрак*, р. *Гайчур*, озеро *Краснопер* тощо; 3) складені назви – «прикметник + іменник»: р. *Великий Утлюк*, р. *Малий Утлюк*, р. *Мала Домузла* тощо.

Зазначимо, що з огляду на актуалізовані словотвірні моделі, що характерні для творення системи запорізько-надазовської групи гідронімів, значну її частину становлять афіксальні моделі (морфологічний спосіб): на **-ка (<-ька)** – *Арабка*; на **-к** – *Солодкий*; на **-ик** – *Сивашик*; на **-еньк-** – *Грузенька*; на **-л-** – *Гниле*, *Кругле*; на **-н-** – *Красне*, *Обитічна*; на **-н-я** – *Джекельня*; на **-он** – *Солона*; на **-ов-** – *Берестова*, *Мазанкове*; на **-уватк-а** – *Лозуватка*; на **-инка** – *Плотинка*; на буквосполучення і суфікси **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** – море *Азовське*, озеро *Кирилівське*, річка *Грузька*, лиман *Утлюцький*; на **-ня-(-ія)** – *Салтичія*; на **-ющ-** – *Цілющий*; на **-янськ-** – затока *Бердянська*; на **-чч-я** – *Кільтичья*.

Власне топонімічної префіксації не виявлено. Топонімічно безафіксні моделі (семантичний, лексико-семантичний спосіб) становлять такі назви: *Араб*, *Берда*, *Апанли*, *Домузла*, *Юшанли*, *Атманай*, *Шовкай*, *Тащенак*, *Акчокрак*, *Бегим-Чокрак*, *Чокрак*, *Чукрак*, *Корсак*, *Гайчур*, *Курушан*, *Сага*, *Молочна*, *Утлюк* тощо. Серед них кінечне буквосполучення **-ли(-ла)** мають запозичені назви, як-от: *Апанли*, *Домузла*, *Юшанли*.

Аналіз основної частини гідронімів Запорізького Надазов'я дає можливість зробити такі **висновки**:

1. Назви запорізько-надазовської групи водних об'єктів, як це підтверджують лексичні, словотворчі та інші особливості, є важливим складником єдиної надазовської системи.

2. Цю систему складають здебільшого іншомовні та слов'янські назви з'ясованої, недостатньо з'ясованої та нез'ясованої етимології.

3. За лексико-семантичними особливостями запорізько-надазовські гідроніми формують 8 основних груп відономастичних назв.

4. За структурою ці номінації належать до простих одноосновних, складних двоосновних та складених назв, здебільшого однокомпонентних чи двокомпонентних, що репрезентують словосполучення типу «прикметник + іменник».

5. За словотворчими особливостями значну частину розглядуваної системи становлять афіксальні моделі (морфологічний спосіб), топонімічно безафіксні моделі (семантичний, лексико-семантичний спосіб). Власне топонімічної префіксації не виявлено.

6. Усі запозичені назви запорізько-надазовських водойм сформовані в материнській мові, у багатьох випадках тюркського походження, що зумовлено історією краю; нині вони втратили внутрішню форму і здатність до морфемного поділу. На іншомовні назви значно вплинула слов'янська мовна система: вони адаптувалися до неї шляхом формально-граматичних чи інших перетворень.

Подальше дослідження гідронімії Надазов'я необхідне для з'ясування фонетичних, морфологічних та інших особливостей гідронімів, визначення їхнього місця в гідроніміконі України. Отримані результати можна застосувати в подальшому комплексному вивченні системи гідронімів української мови у працях з ономастики та в порівняльно-зіставних ономастичних дослідженнях слов'янських мов.

Бібліографічні посилання

1. Барабоха Н. М. Арабаджі О. С., Барабоха О. П. Топонімічний словник-довідник Запорізької області. Природні топоніми. Мелітополь: ТОВ «Видавництво Мелітополь», 2005. 84 с.
2. Бицко Н. І. Мікрогідронімія Тернопільщини (назви непротічних вод): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2012. 20 с.
3. Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1998. 20 с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. Т. 1: А–Г. Київ: Наукова думка, 1983. 632 с.
5. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. Т. 2: Д–К. Київ: Наукова думка, 1985. 570 с.
6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. Т. 3: К–М. Київ: Наукова думка, 1989. 552 с.
7. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. Т. 4: Н–П. Київ: Наукова думка, 2003. 652 с.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук та ін. Т. 5: Р–Т. Київ, 2006. 704 с.
9. Етимологічний словник української мови: в 7 т. редкол. О. С. Мельничук та ін. Т. 6: У–Я. Київ, 2012. 568 с.
10. Запорізьке обласне управління водних ресурсів. URL: <http://www.zovh.gov.ua/info/water.shtml> (дата звернення: 19.08.2018)
11. История городов и сел Украинской ССР: Запорожская область. Киев: УРЕ, 1981. 728 с.

12. Карпенко О. П. Старожитня гідронімія Центрального Полісся в загальнослов'янському аспекті *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 77–91.
13. Кирилівка. Інформаційно-пізнавальний портал. Запорізька область у складі УРСР. URL: <http://imsu-zaporizhzhya.com/mista-i-sela-zaporizkoi-oblasti/jakimvskij-rajon-kyrylivka.html> (дата звернення: 28.08.2018)
14. Корепанова А. П. Словотворчі типи гідронімів басейну нижньої Десни. Київ: Наукова думка, 1969. 100 с.
15. Костик Л. Б. Гідронімія Буковини (назви непротічних вод): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2003. 22 с.
16. Кравченко Ю. В. Гідронімія Великого Лугу Запорозького: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 2009. 20 с.
17. Лучик В. В. Гідронімія Середнього Дніпро-Бузького межиріччя: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 1995. 50 с.
18. Масенко Л. Т. Гідронімія басейна Южного Буга: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.661. Київ: Ін-т лінгвістики ім. А. А. Потебні АН УРСР, 1972. 25 с.
19. Отин Е. С. Гідронімія юго-восточной Украины: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 1974. 44 с.
20. Редька Я. П. Гідронімія Західного Поділля: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 1998. С. 181–197.
21. Словник власних імен людей. Запоріжжя, РВП «Видавець», 1996. 144 с.
22. Стрижак О. С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини: монографія. Київ: Наук. думка, 1967. 128 с.
23. Трубаков О. Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. Москва: Наука, 1968. 289 с.
24. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру: монографія. Київ: Наукова думка, 1993. 144 с.
25. Фоменко В. Г. «Звідки ця назва?». Дніпропетровськ: Промінь, 1969. 102 с.
26. Франко З. Т. Граматична будова українських гідронімів: монографія. Київ: Наук. думка, 1979. 184 с.

Reference

1. Baraboha N. M. (2005), *“Toponymic Dictionary of Zaporizhia Oblast. Natural toponyms”* [*“Toponimichnyj slovnnyk-dovidnyk Zaporiz'koi oblasti. Pryrodni toponimy”*], Melitopol, 84 p.
2. Bycko N. I. (2012), *Microhydronymy of Ternopil region (names of non-polluting waters): Author's thesis* [*Mikrogidronimija Ternopil'shhyiny (nazvy neprotichnyh vod): avtoref. dis. ... kand. philol. nauk*], Chernivci, 20 p.
3. Verbych S. O. (1998), *Hydronymy of the basin of the upper reach of Dniester: Author's thesis* [*Gidronimija basejnu Verhn'ogo Dnistra: avtoref. dis. ... kand. philol. nauk*], Kyi'v, 20 p.
4. *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vol. Vol. 1* (1983), [*Etymologichnyj slovnnyk ukrai'ns'koi' movy: v 7 t. T. 1*], Kyi'v, 632 p.
5. *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vol. Vol. 2* (1985), [*Etymologichnyj slovnnyk ukrai'ns'koi' movy: v 7 t. T. 2*], Kyi'v, 570 p.
6. *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vol. Vol. 3* (1989), [*Etymologichnyj slovnnyk ukrai'ns'koi' movy: v 7 t. T. 3*], Kyi'v, 552 p.
7. *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vol. Vol. 4* (2003), [*Etymologichnyj slovnnyk ukrai'ns'koi' movy: v 7 t. T. 4*], Kyi'v, 652 p.
8. *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vol. Vol. 5* (2006), [*Etymologichnyj slovnnyk ukrai'ns'koi' movy: v 7 t. T. 5*], Kyi'v, 704 p.
9. *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 vol. Vol. 6* (2012), [*Etymologichnyj slovnnyk ukrai'ns'koi' movy: v 7 t. T. 6*], Kyi'v, 568 p.
10. Zaporizhia Regional Department of Water Resources (Aquatic resources), available at: <http://www.zovh.gov.ua/info/water.shtml>
11. *History of towns and villages of the Ukrainian SSR: Zaporizhia Oblast*, (1981) [*Istorija gorodov i sel Ukraïnskoj SSR: Zaporozhskaja oblast*], Kyi'v, 728 p.

12. Karpenko O. P. (2008), "The ancient hydronomy of the Central Polesie in the Slavic aspect", *Linguistics* ["Starozhytnja gidronimija Central'nogo Polissja v zagal'noslov'jans'komu aspekti", *Movoznavstvo*], № 2–3, pp. 77–91.
13. Information and Cognitive Portal. Zaporizhia Oblast in the UkrSSR (Kyrylivka), available at: <http://imsu-zaporizhzhya.com/mista-i-sela-zaporizkoi-oblasti/jakimvskij-rajon-/kyrylivka.html>
14. Korepanova A. P. (1969), *The types of word formation of the hydronyms of the basin of the lower reach of Desna* [*Slovotvorchi typy gidronimiv basejnu nizhn'oi' Desny*], Kyi'v, 100 p.
15. Kostyk L. B. (2003), *Hydronymy of Bukovina (names of stagnant reservoirs): Author's thesis* [*Gidronimija Bukovyny (nazvy neprotichnyh vod): avtoref. dis. ... kand. philol. nauk*], Ivano-Frankivs'k, 22 p.
16. Kravchenko Ju. V. (2009), *Hydronymy of the Velykyj Lug Zaporoz'kyj: Author's thesis* [*Gidronimija Velykogo Lugu Zaporoz'kogo: avtoref. dis. ... kand. philol. nauk*], Zaporizhia, 20 p.
17. Luchyk V. V. (1995), *Hydronymy of the middle part of interfluvial area of the Dnipro and Bug rivers: Author's thesis* [*Gidronimija Seredn'ogo Dnipro-Buz'kogo mezhyrichchja: avtoref. dis. ... d-ra. philol. nauk*], Kyi'v, 50 p.
18. Masenko L. T. (1972), *Hydronymy of the Southern Bug Basin: Author's thesis* [*Gidronymyja bassejna Juzhnogo Buga: avtoref. dis. ... kand. philol. nauk*], Kyi'v, 25 p.
19. Otin E. S. (1972), *Hydronymy of southeastern Ukraine: Author's thesis* [*Gidronimija jugo-vostochnoj Ukrainy: avtoref. dis. ... d-ra. philol. nauk*], Kyi'v, 44 p.
20. Red'kva Ja. P. (1998), *Hydronymy of the West Podillya: Dissertation* [*Gidronimija Zahidnogo Podillja: dis. ... kand. philol. nauk*], Chernivci, 203 p.
21. *Dictionary of personal names of people* (1996) [*Slovyk vlasnyh imen ljudej*], Zaporizhia, 144 p.
22. Stryzhak O. S. (1967), *The names of the rivers of the Zaporizhia and Kherson regions* [*Nazvy richok Zaporizhzhja i Hersonshyny*], Kyi'v, 128 p.
23. Trubachov O. N. (1968), *The names of the rivers of Right-bank Ukraine: Word formation. Etymology. Ethnic interpretation* [*Nazvanija rek Pravoberezhnoj Ukrainy: Slovoobrazovanie. Jetimologija. Jetnicheskaja interpretacija*], Moskva, 289 p.
24. Shul'gach V. P. (1993), *Hydronymy of the basin of the Styr river* [*Gidronimija basejnu Styru*], Kyi'v, 144 p.
25. Fomenko V. G. (1969), *Where does this name come from?* [*Zvidky cja nazva?*], Dnipropetrovs'k, 102 p.
26. Franko Z. T. (1979), *The grammatical structure of Ukrainian hydronyms* [*Gramatychna budova ukrai'ns'kyh gidronimiv*], Kyi'v, 184 p.

ПАЧЕВА Валентина Николаевна

кандидат филологических наук, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого; ул. Гетьманская, 20, г. Мелитополь, Запорожская обл., 72300, Украина; тел. 0619 440 464; ORCID ID: 0000-0002-4452-8670

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЗАПОРОЖСКО-ПРИАЗОВСКИХ ГИДРОНИМОВ

Анотация. *Целью исследования* есть рассмотрение запорожско-приазовской группы гидронимов с позиций этимологии и семантики, структуры и словообразования. *Объектом исследования* есть названия водоемов Запорожского Приазовья. *Материалом исследования* послужили названия водных объектов, что представлены в «Атласе Запорожской области», топонимических словарях-справочниках, электронных ресурсах, отчасти Запорожского областного управления водных ресурсов, и других источниках. Использовано описательный, сравнительно-сопоставительный *метод* и элементы статистического анализа. В *результате* исследования было рассмотрено внеязыковые факторы в формировании системы запорожско-приазовских гидронимов, их этимологию, семантику, структуру и словообразование. **Выводы:** 1. Названия запорожско-приазовской группы водных объектов, как это подтверждают лексические, словообразовательные и другие особенности, есть важной составляющей единой приазовской системы. 2. Это иноязычные и славянские названия выясненной, недостаточно выясненной и невыясненной этимологии. 3. По лексико-семантическим особенностям выделено 8 основных групп отономастических названий. 4. По структуре выявлено простые одноосновные, сложные двусосновные и сложенные названия. Преимущественно однокомпонентные, двухкомпонентные образования, что представлены словосочетаниями типа «имя прилагательное+имя существительное». 5. По

словообразовательным особенностям значительную часть становятся аффиксальные модели (морфологический способ), топонимически безафиксные модели (семантический, лексико-семантический способ). Собственно топонимической префиксации не выявлено. 6. Все заимствованные названия запорожско-приазовских водоемов сформированы в материнском языке, во многих случаях тюркского происхождения, что обусловлено историей края, сегодня они потеряли способность к морфемному делению и внутреннюю форму. Иноязычные названия находятся под влиянием славянской языковой системы, адаптируясь к ней путем формально-грамматических или других преобразований. 7. Дальнейшее исследование гидронимии Приазовья необходимо для выяснения фонетических, морфологических и других особенностей гидронимов, определения их места в гидронимиконе Украины. Полученные **результаты** могут быть **применены** в комплексном изучении системы гидронимов украинского языка в работах по **ономастике** и в сравнительно-сопоставительных ономастических исследованиях славянских языков.

Ключевые слова: Запорожское Приазовье, Запорожско-Приазовский ареал, запорожско-приазовская группа, ономастика, гидроним, система гидронимов.

PACHEVA Valentina Mikolaevna

Candidate of Philology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University;
st. Hetmanskaya, 20, Melitopol, Zaporozhye region, 72300, Ukraine; tel. 0619 440 464;
ORCID ID: 0000-0002-4452-8670

THE FORMATION OF THE SYSTEM OF THE ZAPORIZHO-NADAZOVIAN HYDRONYMS

Summary. *The purpose* of the research is the consideration of the zaporizho-nadazovian group of the hydronyms from the position of the etymology and the semantics, the structure and the word-formation. *The object of the research* is the names of the reservoirs of Zaporozhye Nadazovia. *The materials of the research* were the names of the water objects which were represented in the "Atlas of the Zaporizhya region", the toponymic reference books, the electronic resources, in particular Zaporizhya Regional Department of the Water Resources, and other sources. *The descriptive*, the comparative-comparable *methods* and the elements of the statistical analysis are applied. *As the result* of the research, the extra-linguistic factors in the formation of the system of zaporizho-nadazovian hydronyms, their etymology, the semantics, the structure and the word-formation were highlighted. *The conclusions* are: 1. The names of the zaporizho-nadazovian group of the water objects are the important part of the united Nadazovian system, as the lexical, the word-formation and other features are confirmed. 2. These are the foreign-language and the Slavic names of the clarified, too little clarified and the unclarified etymology. 3. According to the lexical-semantic peculiarities, the 8 main groups of the onomastics names are singled out. 4. The simple single-base, the complex binary and the compound names are detected for the structure. Mostly it was one-component, the two-component compounds which are represented by the word group of the type as «adjective+noun». 5. For the word-formation features, the significant part is the affixal models (the morphological methods), the toponymically non-affixal models (the semantic and the lexico-semantic method). Actually toponymic prefixation was not detected. 6. All borrowed names of the zaporizho-nadazovian reservoirs are formed in the mother tongue, in many cases of the Turkic origin, which are conditioned the history of the land, now they have lost the ability to the morphemic division and the internal form. The foreign names are influenced by the Slavic language system which is adapted to it through the formal-grammatical or other transformations. 7. The further research of the hydronymy of Nadazovian is the necessary for the clarification of the phonetic, the morphological and other features of hydronyms, and the determination of their place in the hydronymic of Ukraine. *The obtained results can be applied* in the complex study of the hydronymic system of the Ukrainian language in the works of the onomastics and in the comparative-comparable onomastic research of the Slavic languages.

Key words: Zaporizhya Nadazovia, Zaporizho-Nadazovian area, Zaporizho-Nadazovian group, onomastics, hydronym, the system of the hydronyms.

Надійшла до редколегії 20.09.18